

egy Gödör-beszélgetés

Hogy azt írjam, amit gondolok

BÁRDOS DEÁK ÁGNES ■ 19 évig nem jelenhetél meg Magyarországon – amit az anekdota szerint még meg is köszöntél visszamenőleg a kommunista kultúrpolitikának.

DALOS GYÖRGGY ■ Igen, 1990-ben, mikor először adhattam interjút a magyar sajtónak. Azok közt a könyvek közt ugyanis, amiket nem adtak ki, legalább három bűnössz volt.

■ A *nyolcvanas évek végén elbagyad az országot, bár, mint mondtad, nem akartál valójában elmenni.*

■ Én magyar író akartam lenni, ez a furcsa szenvedélyem volt. Ide akartam tartozni. Amikor 1983-84 körül, 19 év után újra megjelenhettem idehaza, akkor már a peremén voltam a magyar irodalomnak.

■ *Nem voltál egyedül ebben a helyzetben, sokan mégis átvészelték ezt az időszakot idehaza a szintén perifériára szorultak közül.*

■ Akkoriban az járta, hogy a magyar értelmiség előtt két út áll: az egyik az alkoholizmus – a másik járhatatlan. A hetvenes évek derekától azonban valamelyest javult a helyzet, mert létrejött a második nyilvánosság, és ebben a második nyilvánosságban már jelen lehetett lenni. Petri Gyurinak az *Örökbétfő* című kötete 960 példányban jelent meg – ma kb. ugyanennyi példányban jelenne meg... De akkor ez óriási siker volt. Bestseller. Kiderült, hogy a hivatalos kultúrán kívül is van élet.

■ *Te fiatalon az akkori rendszer híve voltál, hittél benne. Hány éves korodban eszméltél rá, hogy az orrodnál fogva vezettek?*

■ Ez egy hosszú folyamat volt, de Csehszlovákia megszállása lett az a pont, mikor elkezdtem úgy gondolkodni a világról, amilyenek a tapasztalataim mutatták. Itt két dolgot azért meg kell különböztetni, az egyik, hogy az ember hogy szabadul meg egy régebbi világnézettől, a másik pedig, hogyan szabadul meg attól, hogy egy világnézet egyáltalán irányító szerepet játsszon az életében.

■ *És a félelemtől hogy szabadul meg az ember?*

■ A félelem autonóm dolog. Én például, miután összekocantam a hatalommal, ha rendőrt láttam, átmentem a másik oldalra. És kicseréltem a csengőt, mert túl hangos volt. De ezek reflexek. Ez nem volt politikai megfontolás tárgya, az ember nem is úgy élt, mert nem is lehet úgy élni, hogy szüntelenül azzal foglakozzunk, mire hogyan reagál a rendszer. A politikusok, a politika ma is arra akar minket rákényszeríteni, hogy velük foglakozzunk.

■ *Görögországban, Spanyolországban, Olaszországban is elég intenzíven foglalkoznak a népek a politikaikkal... Akkor mi mért ne...?*

■ Olaszországban 56 kormány volt negyvenöt óta, és ezeket mindet megválasztotta valaki, aztán

ugyanazeket meg is buktatta valaki. Azokban az országokban természetes, hogy nem életbiztosítás a hatalom. De ez még a lengyeleknél is így van.

■ *Akkor biggadjunk le?!*

■ Persze.

■ *Mondod most – de egyszer, annak idején nálad is elszakadt a cérna. Mikor, miért?*

■ Bár a Kádár-korszakban gyakorlatilag nem publikálhattam, nem szólalhattam meg, fordítási munkákat viszont kaptam. Aztán kezdtem érezni, és ez súlyosabb volt mindennél, hogy az a fajta propagandairódalom, amit fordítok, rontja a nyelvet. A hatvanas évek közepétől a nyolcvanas évek közepéig kb. negyven könyvet fordítottam le orosz és NDK-német nyelvről magyarra. Ezek közt volt közgazdasági, művészettörténeti, történelmi, sőt három-négy hadtörténeti, hadtudományi könyv is. A végén úgy éreztem, hogy egy közepes csatát már le tudnék vezényelni. Kétségkívül ebből lett a fürdőszoba, meg a gázfűtés, de ugyanakkor tudtam, hogy jobbára hülyeségeket fordítok, és azért csinálom ezt, mert önmagam szponzora vagyok, fordításaimból finanszírozom azt az időt, ami az írásra marad. Mikor 1984-ben először voltam egy évig nyugaton, a nyugat-berlini Művész-program ösztöndíjával, egy évem volt rá, hogy azt írjam, amit gondolok. Mikor aztán megint hazajöttem, Ernst Bloch egyik művét fordíthattam le magyarra. Hát, én még úgy nem utáltam munkát. Elegem lett ebből. 1987-ben munkavállalás ürügyén kaptam egy olyan útlevelet, hogy egyszer ki-egyszer be. Ezzel, apám békebeli írógéppel és egy útitáskányi holmival felültem a bécsi hajóra. Akkor még nem lehetett tudni, hogy 1988 januárjától szabad világútlevél lesz, úgyhogy, gondoltam, egy évig akkor most írni fogok. És ebből az egy évből lett az én külföldi tartózkodásom.

Miért pont Németországban?

■ *Miért pont Németországban?*

■ Előbb évekig Bécsben éltem, de akkor már több könyvem jelent meg németül, Nyugat-Németországban voltak az irodalmi kapcsolataim, kiadóim és régi barátaim. Ekkor vetemedtem először arra, hogy németül írjak, nem sejtve még, hogy mi lehet a német nyelv ahhoz képest, amit addig gondoltam.

■ *Mikor, hogy tanultál meg németül?*

■ Egész életemben tanultam...

■ *De mikor találtad ki magadnak, hogy épp németül...?*

■ Nem találtam ki... Nagyanyám azt mondta 12 éves koromban, hogy Goethe nyelvét ismerni kell! *Mindennek ellenére*, tette hozzá. A magyarországi asszimilált zsidó kisemberek akkor már

nem okvetlenül beszéltek németül, sok német kifejezést a jiddisből átvettek, azokat viszont használták. Az én német kötődésemben volt valami sorsszerű. Családom egyik ágát úgy hívták, hogy „Berliner”. A másikat meg úgy, hogy „Deutsch”. Egy öreg zsidó néninél tanultam – aki aztán bőven elmondhatta, hogy *mindennek ellenére*, mert egész családját kiirtották. A Terézvárosban lakott, magánórát adott, hogy keressen valamit a nyugdíja mellé, és kizárólag a weimari klasszikusokat akarta az agyamba vézni: Goethét és Schillert. Neki is gyürköztem a Faustnak, Schiller-balladákat magyartítottam, de egy pohár vizet nem tudtam németül kérni. A tanáró csak Heinetől óvott, mondván, hogy Heine egyrészt hátat fordított ősei hitének, mint ő mondta, megváltotta az útlevelet Európába, másrészt erotikus. Innen ered a Heinével való ismeretségem. 1956 decemberében a romok között mindent lehetett kapni, karácsony körül az üzletek kiköltöztek az utcára. Akkor megvettem Heinének a „Németország – Téli rege” című poémáját, igaz, magyarul, az Országos Béketanács kiadásában. 1956-ot az UNESCO a költő halálának centenáriuma alkalmából Heine-évvé nyilvánította. Rónai Mihály András fordította, két-három olvasás után betéve tudtam a szöveget: „Borús november volt, a szél/ naponta hűvösebb lett, / a lomb hullt, akkor értem el / hónap a németeknek.” Akkoriban minden szöveg megragadt a fejemben.

■ *Mikor jelentél meg először németül?*

■ 1979-ben, az első, magyar nyelvű verseskötetem 15. évfordulóján megjelent a második

DALOS György
Szavaink születése
Szépirodalmi, 1964

Előttörténetek
Magvető, 1983

A cselekvés
szerelmese –
Duczynska Ilona
élete
Kossuth, 1984

1985
AB Független Kiadó,
Párizsi Magyar
Füzetek, 1985

Hosszú menetelés –
rövid tanfolyam
Magvető, 1989

A körülmételés
Magvető, 1988,
1990

A körülmételés
A nagy buli
Ab Ovo, 2006

A kulcsfigura
Ab Ovo, 1995

Vendég a jövőből
Palatinus, 1998

Az istenkereső
Magvető, 1999

Puszipajtások
Ab Ovo, 2004

Balaton-brigád
Ab Ovo, 2005

Szahalin – Csehov
szigete
Helikon, 2003

Gorbacsov
Ember és hatalom
Napvilág, 2011

Világ proletárjai,
bocsásatok meg!
Vicces búcsú
a létező
szocializmustól
Corvina, 2009

Vizslát, elvtársak!
A szocializmus
végnapjai Kelet-
Európában
Corvina, 2011

A közgazdász
bukása
Pesti Kalligram,
2013

2015 ősz

„Az Ahmatova-dossziéból”
Magyar Lettre
Internationale, 18

„Petri Györgyről”
Magyar Lettre
Internationale, 38

„Kreatív felejtés”
Magyar Lettre
Internationale, 66

„Meglépni és túljutni”
(Richard Wagnerről)
Magyar Lettre
Internationale, 71

„Menekülők és
otthon maradók”
(Az NDK
végnapjaiból)
Magyar Lettre
Internationale, 74

könyvem – németül, ötezer példányban a nyugat-berlini Rotbuch kiadónál. Hirtelen lett aurám, közönségem, kritikusaim.

■ *Regényeidben a szereplők nagyrésze, ha ugyan nem az összes, szét van aláza, mindenki megköti a maga kompromisszumait... Mikor van az a pillanat szerinted, amikor azt kell mondanunk, hogy nincs több kompromisszum?*

■ Egy társadalom sokféleképpen tud tönkremenni. A '89-előtti társadalomnak volt egy óriási alibije: a szovjet csapatok. Haraszti Darabberpére után nem sokkal találkoztam az ÉS akkori főszerkesztőjével, Nemes Györggyel, akivel elég jó, kedélyes kapcsolatban voltam. Azt mondja: ti nem tudjátok, hogy milyen jó dolgokat van. A ti-n akkor még nem a zsidókat értették, hanem az ellenzékieket. Mondom: hogyhogy? Hát, azt mondja, az ÉS megjelenik pénteken, szombaton a szovjet követségen van, hétfőn a Szabad Európánál – és nekem mint főszerkesztőnek már kedden írnom kell az igazolójelentést a Pártközpontnak, hogy már megint mit közöltem. Mondtam neki, borzasztó dolog ez, még szerencse, hogy én nem jelenhetek meg az ÉS-ben, egy problémával kevesebb. Akik a hivatalos kultúrán belül voltak, állandóan azt hallották, hogy a hatalom fölött is van egy hatalom, a Szovjetunió, s az minden erkölcsi felelősséget levesz a helyi káderekről.

■ *Nekem akkor is déjã vu érzésem van, vajon mért?*

■ Megszűnt ugyan a külső hatalom, de kiderült, hogy ugyanazok a furcsa szolgálat-szituációk egy külsőleg független társadalomban is újratermelődnek. A félelem ugyanaz – csak egy dolog nem ugyanaz: a Kádár-korszakban nagyjából mindent szőnyeg alá söpörtek, többek között a társadalomban meglévő gyűlöletet is. Ez most nincs. Ha van korlátlan szabadságfok a mai Magyarországon, itt van. Ebben a gyűlölet-kultúrában.

■ *Hogy lehet, hogy a humorérzékedet nem vesztetted el, a szivatások dacára se?*

■ Karinthy azt mondja, a humor a teljes igazság, maga a lét humoros, csak tudomásul kell venni, érezni kell a helyzet teljes abszurditását. És ez az abszurditás nem igazán rendszerfüggő. Az a korszak nem véletlenül omlott össze jó nagy recsegéssel. Ahogy minden olyan korszak, ami az emberek megalázására épül, össze fog omlani. Más kérdés, hogy nekünk ebből lesz-e még valami hasznunk.

■ *Bár a könyveidben többféle formában túlélő apákat írsz, teremtessz a bős-másaidnak, de valójában a te édesapád odaveszett '44-ben. Mindig érdekelt, hogyan kerül Németországba egy, a zsidóságát a fent említett abszurdításban mélyen megélt író a bolokauszt után?*

■ Zsidó írónak lenni Németországban valóban speciális helyzet. A háború után ott teljesen hiányzott az áldozatok narratívájának folytonos, német leírása. A bűnököt leírták, tulajdonképpen a háború utáni nagy német irodalom, a Gruppe 47, Böll, Grass, Lenz leírták a *német bűnt*. Az áldozatokról is megjelentek könyvek, de az a fajta intenzitás, amivel évtizedek múlva is tovább élt ez a történet, azt a magyar és lengyel narratíva hozta be eredetileg. Ahogy lengyel részről mondjuk Tadeusz Borowski képviselte ezt a narratívát, magyar részről, magát a zsidó élményt, a hetvenes évek végén,

nyolcvanas évek elején Konrad Gyuri publicisztikája hozta be, a „Budapesti levelekkel”. Az, hogy van egy ország, ahol ez a kérdés él, a reveláció erejével hatott. És, mivel Magyarország a kommunista tömb része volt, még figyelemre méltóbb volt. Nemcsak arról volt szó, hogy leírjuk a kádári Magyarország viszonyait, hanem megjelenik egy mélyebbre, a múltba nyúló történet is.

■ *Ami a Sorstalansággal sem ért véget.*

■ Mikor a *Sorstalanságot* '90 márciusában kiadták az NDK-ban, maga az ország már alig létezett. Kertész könyvét szépen elfektettkék, mivel már nem volt többé NDK-olvasó... azaz a Rütten&Loening kiadó, ahol a *Sorstalanság* először jelent meg németül, megszűnt, beolvadt a hamburgi Rütten&Loeningbe – az ország kettéosztásakor ugyanis a kiadókat és a szerzői jogokat is kettéosztották.

Magyar irodalom a német kulturális közegben

■ *Hogyan adaptálódott a magyar irodalom német földön?*

■ Akik a hetvenes évek közepén, akár a szerzői jogvédő megkerülésével, akár legálisan publikáltak, azoknak az akkori nyugatnémet kultúrában volt egy úgynevezett disszidens-bónusza. Tehát a hidegháború okán előnyös helyzetbe kerültek azok a könyvek, amelyek kritikai attitűddel íródtak. Ilyenek nálunk a nemhivatalos és a hivatalos kultúrában is akadtak. Eleve volt egy elismerése annak, hogy ezek az emberek diktatúrában élnek, és igazat írnak. Ez 1990-nel befejeződött. Nem lehetett 1990 után abból megélni nyugaton, hogy te valamikor szembeszálltál az előző rendszerrel.

Később, mikor újrarendelték ismét megjelent a *Sorstalanság*, kiderült, hogy a traumára való emlékezés még mindig újdonság. Végül egy 1996-os *Spiegel*-interjú vitte be a *Sorstalanságot* a német irodalmi köztudatba. Ez áttörés volt, olyan, mint Borowskié a nyolcvanas években, illetve, ahogy keleten, még a hatvanas években Sempruné a *Nagy utazással*, vagy még előtte André Schwarz-Bart *Igazak ivadéka* című regényé. Az egyesült Németországban Kertész *Sorstalansága* volt a téma legnagyobb hatású újrafelfedezése.

■ *A hajdani NDK-ban mennyire volt keletje a magyar irodalomnak? Végül is az NDK olvasóiból lett '90 után az egyesült Németország olvasóinak egy része.*

■ Az NDK-ban a kultúregyezmény keretében rendszeresen megjelentek olyan írók, akiket Magyarországon is kiadtak. De, például a Stasi anyagából kiderült, hogy egy magyar antológiát bevonásra ajánlottak, mert Esterházy meg Spiró túlságosan pesszimista képet rajzoltak benne a magyar viszonyokról. Viszont az NDK-ban komoly kritikai visszhangja és nagy olvasótáborra volt a *Makrának*, Kertész Ákos könyvének. A *Makra* '56 leírását minden német úgy olvasta, mintha valaki az 1953-as júniusi keletnémet munkásfelkelésről írt volna regényt. Egyébként volt is ilyen regény: Stefan Heym *Öt nap júniusban* című műve, 1965-ben írta és 1990-ben jelenhetett meg az NDK-ban. Egyébként keleten a kádári liberális kultúrának rendkívüli vonzereje volt. Kiadták Nemes Nagy Ágnes, Füst Milán,

Vörösmarty, Ady, József Attila, Radnóti verseit, és nagyon sok regény jelent meg. A könyv olcsó volt, az olvasótábor nagy. Csakhogy az NDK nyilvánosságát nagyon nehéz volt lemérni, átlátni azt, hogy mi történt ott egy könyvvel –, a visszhang abban az egydimenziós kulturális milióban nem volt igazán lemérhető. Valószínű, hogy az ideológiamentesség lehetett a legvonzóbb, mondjuk Szabó Magdáé, akinek mindkét Németországban kiadták a műveit. És ezekben a könyvekben semmi nyoma nem volt ideológiai ráhatásnak, úgy hatottak, mintha egy polgári író polgári világban polgári könyvet írta.

■ *Azt mondtad, hogy, ami a '90-es években Kertésszel elindult, az máig folytatódik.*

■ Borbély Szilárd posztumusz megjelent *Nincstelenekeje* pontosan az a téma, ami Kertész nyomán tovább ível: egy olyan valóságselejtet ír le Borbély, ami Németországban – az emlékezetben – így nem létezik.

Német műtfeldolgozás

■ *Visszatérve a német irodalomból biányzó történelmi emlékezet narratívához: mi történt a zsidó hagyományokból jövő német írókkal?*

■ Azok, akik 1933 után elmenekültek, pl. Stefan Zweig, egy másik nemzedék írói voltak. Akik, mint Arnold Zweig, elmentek Izraelbe *jekkének*, ahogy az ottani németeket hívták a zsidók, azok még mindig a weimari köztársaság világát, sőt: a vilmosi Németország világát hozták. Akik később jelentkeztek, volt egy-két ilyen jelentkező még a nyolcvanas években is, azok nem Németországból jöttek, hanem, mondjuk Moldáviából, Kisinyovból elszármazott írók-költők: lírában például Rosie Ausländer vagy maga Celan, akinek Ancel volt az eredeti neve és románul kezdett írni, Majakovszkijt, Jeszenyint fordított. Csak kint, és nem Németországban, hanem Párizsban dőlt el, hogy ő német költő. Celan recepciója emiatt egy kicsit meg is késett, mert nem volt része semmiféle szerves német irodalomnak. Ugyanakkor Celan szerepe rokon Kertészével: ráébresztett egy nemzedéket a történelmi emlékezet olyan hiányára, amit németek már nem tudtak pótolni.

■ *Milyen „nyugati” élményekre emlékszel vissza azokból az időkben, mikor még nem dőlt el, hogy mész vagy maradsz?*

■ Legnagyobb kulturális élményem a szabad másolás volt. Idehaza Xeroxnak nevezték a másológépet, külön szobában tartották, és csak a munkahelyi vezetőnek volt hozzá kulcsa, a papírlapokat pedig számolták. Nyugat-Berlinben csak bement az ember, másolt, fizetett és kijött. Volt úgy, hogy 10 példányt készítettem egy kéziratból, csak azért, mert szabad volt. De ugyanilyen volt, hogy mit olvashatsz, mit ehetsz, hova mehetsz. És volt egy pillanat, amikor kis híján kinn maradtam. Nyugat-Berlinben 1978-ban egy kommunában voltam vendégségben, ahol valami alkalomból csináltak egy hatalmas tortát, ami a Reichstagot ábrázolta. Ezt a tortát egy késsel szabdalták szét: ették a Reichstagot. Akkor éreztem először úgy, hogy mostantól itt kellene élnem. Elgondoltam persze, hogy ha a magyar parlamentet vagy a központi bizottság székhezát készítenék el marcipántortának, hányan mernék azt felszeletelni... .

■ *Mitől sikeresek, sikeresebbek a németek a múltfeldolgozás terén, mint mi?*

■ A náci múlt feldolgozása azért is lehetett sikeres, mert maga az ország sikeres volt. Persze a bűnfoka is rendkívüli volt. Olyan nemzetről van szó, amelyik két világháborút indított, s a másodikban 13 millió halottja lett. Először volt a gyász – utána jött a 11 millió német Romániától kezdve az NDK-ig, akik vagy menekültek voltak, vagy elűzték őket. Tehát nekik ezt az egész tragédiát meg kellett élniük. És erre két folytatás jött: az egyik a gazdasági csoda, amiben az amerikai támogatáson túl a német gazdaság életképessége is benne volt, a másik meg a diákmozgalommal jött, az új nemzedékkel, akiknek a tagjai megkérdezték a kedves papát, hogy mi is történt Minszkben? Hogy volt az a polgári lakossággal és mit csináltak a zsidókkal? És itt a jólét droghatása sem segített.

■ *Ezt Fassbinder is elég jól megmutatja...*

■ Az ő filmjei pont erről szólnak, igen. A *Maria Braun házasságában*, mielőtt a gázrobbanás bekövetkezik, a végső jelenetben a magyar-német meccset hallgatja a konyhában Maria Braun.

■ *Az 1954-es berni futball-világbajnokságról van szó...*

■ A berni vb-döntőről, ahol a győzelem a németek számára a *viszátérést* jelentette Európába. 3:2, ez a győzelem a magyar Aranycsapat ellen '54-ben. 75 ezer német szurkolt abban a stadionban.

Magyarok kb. nyolcvanán, ennyien kaptak útlevelet. Német részről akkor az volt mondandó, hogy végre megint vagyunk valakik! De hogy a tréneről kezdve a valamivel idősebb focistáig mind náciak voltak, az egy más kérdés volt. A tudósítók részben ugyanazok voltak, akik még a *Völkischer Beobachter* tudósították, de akkorra már átmentek sportrovatba, ahogy átment mindenki az igazolóbizottságokon: a jogászok, a pedagógusok, részben az újságíró elit is. És itt az új nemzedék vett egy nagy levegőt. Kezdetben Nyugat-Európa sem akarta elfogadni Adenauer Németországát, mondván, hogy ez a Németország *ugyanaz* a Németország. A belgák, a dánok, a norvégek, a franciák, mindazok, akiket megszálltak. A nagy vízváltó Charles de Gaulle francia elnök és Konrad Adenauer nyugatnémet kancellár francia-német barátsági találkozója volt 1963-ban: a németek minden addigi történelmi igényről lemondtak.

Most min dolgozol?

■ *Most min dolgozol?*

■ Hagyok magamnak egy kis időt, mert Németországban az irodalmi ügynökség, akihez tartozom, azt próbálja elérni, hogy önéletrajzot írjak. A probléma az, hogy nagyon sok önéletrajzi elemet dolgoztam bele a művekbe, de ilyen hagyományos, lineáris önéletrajzot én még sosem írtam.

■ *Ez a te problémád vagy az övék?*

■ Az én problémám, hogy hogyan írom meg...

■ *Miért akarnak önéletrajzot? Mért nem elégszenek meg a regényeidben összeálló élettörténettel?*

■ Azt mondják, hogy, mivel jelen vagyok 25 könyvvel a német piacon, akkor már szabad. Akkor én már vagyok „valaki”, mert az olvasók tudják, mihez kapcsolják a nevemet.

■ *Akkor te már az egyik írójuk vagy?*

■ Egyértelműen. Németül írom a könyveim egy részét. Magyarul a regényeket írom – mert kétféle könyvet írok: szépirodalmat és történelmet. És a történelmi könyveket németül írom.

■ *A Jugendstil, bár magyarul írtad meg – mégis csak németül jelent meg.*

■ Igen, lefordítottam németre.

■ *Mi a legutóbbi munkád?*

■ Legutóbb megírtam az oroszországi németység történetét. Azt még nem írta meg senki. Tavaly jelent meg – németül írtam.

■ *Magyarul hat éve nem jelentél meg.*

■ A könyvszakma működése valamilyen matematikai arányban mérhető a lakosság számához viszonyítva. Szerintem 10 millió lakos körül van az a helyzet, hogy már nem lehet szépirodalmat kiadni úgy, hogy meg is vásárolják. Ahogyan a filmiparhoz is kell egy bizonyos lélekszám, területi méret, ugyanúgy a szépirodalomhoz is: 10 millió alatt kezd a dolog problémás lenni. Ez húsz évvel ezelőtt nem így volt, mert nem volt még meg az új média, és mert a könyvek mesterségesen olcsók voltak... Másrészt akkor a könyv médium volt. Gyerekkoromban, a nemzedékemben nem azért olvastunk könyveket, hogy műveltek legyünk, hanem az életet akartuk ismerni. Mi

egy-az-egyben olvastunk, tehát az volt az érzésünk, hogyha valamit elolvastunk, akkor egy csomó dolgot megtudunk. Ez egy tipikus információs probléma, hogy milyen módon jut el hozzánk az információ. Rádásul Kelet-Európában '89-előtt a rádió és a tv sokkal cenzúrázottabb volt, mint az irodalom. Az irodalom szabadabb volt. Azt hiszem, hogy ez az egész olvasási mód és ezek a szokások gyökeresen megváltoztak. Meg itt van az e-book. Az utolsó szerződéseimben, Németországban már benne van az e-book. A fogyasztás olyan, hogy ha megvesznek tőlem egy év alatt 2000 példányt, történelemkönyvből, akkor 60 példányt vetek meg e-bookon. Lehet, hogy öt év múlva fordítva lesz.

■ *Kinek szólnak a nem szépirodalmi könyveid?*

■ Az általánosan művelt olvasói réteghez szólnak, pl. megírtam Magyarország történetét 250 oldalon, németül és *németeknek*. Ennek van egy bizonyos fokú irodalmi szolgáltatás jellege. Tudok magyarul, ismerem a magyar történelmet, tudom, hogyan kell kb. elmesélni a magyar történelmet nem-magyaroknak. Leírom a magyar jakobinusokat, és leírom, hogy Verseghy Ferenc lefordítja a Marseillaise-t, amit visszafordítok németre: az *Allons enfants de la Patrie/ le jour de gloire est arrivé*” értelemszerűen, de ritmikailag is hitelenen: „Ébredj hazádnak bajnok népe, ragadd ki híres kardodat!”. Németül: „Erwache, Kämpfervolk der Heimat,/ zieh deinen ruhmreich Säbel aus!” Végére is Verseghy, a magyar jakobinus, Árpád unokáit lelkesíti a „Marsiliai ének”-kel.

Történelmi könyveimet minden érettségizett és művelt ember elolvashatja, csak nyissa ki az internetet, ha nem tud valamit! Most már tényleg nem az a helyzet, hogyha valaki leírta Kossuth nevét egy irodalmi szövegben, akkor könyvtárba kell menni lexikonért. Tessék rákeresni...! De nem igyekszem megnehezíteni az olvasó helyzetét – bár most megnehezítettem, mert az oroszországi németiség történetét úgy írtam meg, mint történelmi könyvet, tehát lábjegyzetekkel, rengeteg utalással.

■ *Miért nem hagytad az olvasóra, hogy keressék a neten?*

■ Azért, mert új a téma, és rengeteg németországi orosz van, aki ezt olvasni fogja – és nem lesznek jóindulatúak. Mert a saját történetükről van szó, amibe, egyszer csak valaki *idegen* beleavatkozik.

2015 őszi

Ha Ahmatováról írok egy könyvet, az összes szlavista árgus szemekkel nézi, mert nem vagyok szlavista. Már megint beleszól valaki abba, amiért mi doktorátust kaptunk.

■ *Az utolsó könyved 2006-ban játszódik. Lesz egy újabb regény?*

■ Azért nehéz a dolog, mert én egyes sorsokat ábrázolok, az én horizontom íróként tulajdonképpen annak a zsidó kispolgári nemzedéknek a története, amelyet én ismerek.

Látom persze az új nemzedéket, rokonszenvezek velük, egyrészt, mert nem utánoznak minket, másrészt meg tetszik – ami egyben szembe is állítja őket a korombeliekkel –, hogy nem olyan keserűek. Hogy erősebb bennük a derű, mint a düh.

■ *A Közgazdász bukása után tehat nem látod azt a sorsot, amit tovább akarsz követni. Abonnan jössz, ott már nem látsz semmit?*

■ Ahonnan jövök, nem. Már a Közgazdászban is arra utalok, hogy kezd elveszíteni a főhős a belső lényegét, már ő sem tudja, hogy mit kössön a zsidósághoz. Van neki lelki-szellemi tőkéje, de már ezt sem tudja működtetni. A magyar zsidóság nem tud a hagyomány szerint viselkedni, amibe bele született.

■ *Ez magyar sajátosság? Vagy európai jelenség?*

■ Ez a zsidóságnál nagyon könnyen megragadható, mert a zsidóságban van egy metafora, hogy ugyan minden érdekel minket, de százszázalékosan sehová sem tartozunk. Ez az a típusú magatartás, hogy lássuk, milyen hasznot lehet csinálni a kárunkból.

■ *Kiket olvasol mostanában?*

■ Sokat olvasok, ha magyar kollégák küldenek valamit, akkor azt át szoktam olvasni. De egyre gyakrabban kapom magam azon, hogy újraolvasok. Nekem, mint afféle hiú írónak, nekem vannak nagyon komoly riválisaim – és nem Shakespeare, nem Molière, nem Gogol, hanem: Čapek! Az az ember, akit irigylek! Senkiről nem gondolom, hogy úgy szeretnék írni, mint ő, de Čapekról igen. . . . hogy körülbelül ez kéne! Bár az is tudom, hogy nem fogok úgy írni soha.

■ *Vannak, akiket mint elődöket jegyez a kritika? Írói elődöket?*

■ A német visszhangban időnként, mivel az én hősiémet Singer Robinak hívják, úgy találták, hogy ez az én titkos tiszteletadásom Isaac Basevic Singer felé. Pedig nem volt semmi Singer ebben az ügyben, bár olvastam, természetesen Singert is. A *Körülmetélésre* egy műnek volt konkrét hatása. Móríc Zsigmond *Légy jó mindhalálig* című regényének. Nyilas Misi mondja a regény végén: nem akarok debreceni diák lenni! És ezt akkor mondja, mikor megdicsőül, mikor már kiderül, hogy neki van igaza. Van egy hallatlan pedagógiai érdeme ennek a műnek, hogy a gyerekolvasót, de akár a felnőttet is, a *nemet* mondás művészetére tanítja. Hogy vannak helyzetek, amikor a *nem* az egyetlen megfelelő válasz. Én, anélkül hogy erre törekedtem volna, Singer Robiban Nyilas Misit akartam zsidó módra megírni. De van, amikor nem is könyvek hatnak rám, hanem rég látott filmek, ötven évvel ezelőtt látott filmek. És a groteszk ragadt leginkább rám. Például, mikor a hetvenes évek közepén az NDK Interflug járatán utazva a *Berliner Zeitung*ban olvastam egy elsőoldalas

közleményt: az NDK Siketek és Nagyothallók Szövetségének levelét Erich Honeckerhez, melyben köszönetet mondanak, hogy a párt a siketeket és nagyothallókat támogatja. Ez akkor olyan reveláció erejével hatott rám, hogy húsz év múlva beleillesztettem egy regénybe, nehogy feledésbe merüljön. Honecker meghal, egyszer én is meghalok, és senki sem fogja tudni, hogy ilyen orbitális baromság napvilágot láthatott.

■ *Hogyan dolgozol, mikor visszanyúlsz a múltba a történeteiddel?*

■ Van, amikor az ember kénytelen az emlékezetéből kikutatni a jellegzetes szituációkat. Nem mindegy, hogy a hatvanhetes villamos ott járt-e, ahol az én hősiémet felszáll rá. Nem mindegy, hogy abban a moziban, ahová a hősiémet járt, mehetett-e akkor épp az a film, amit látott. Persze, néha cserben hagy a memóriám. Egy Woody Allen filmet összetévesztettem egy másikkal, és a kritikus kiszúrta!

Vannak érdekes következmények: ott van például Kolos Gábor az *Istenkeresőből*. Notórius rossz tanuló, s ezen a hibán azzal kerekedik mégis felül, hogy kívülről megtanulja az általa egyébként nem értett szövegeket. Egy szavallással kerül a csúcsra, a *Beszélgetés Lenin elvtársal* c. verssel. Na, jött egy osztálytársam, megdicsért, hogy milyen szépen megörökítettem. Ezt a verset ugyanis minden iskolai ünnepségen ő szavalta. Csak a többi jellemzés nem stimmel, tette hozzá, de hát az irodalom már csak ilyen.

■ *Feltűnő, hogy a szereplőid könyvről könyvre vándorolnak. Akik az egyikben főbősként jelennek meg, a másikkban mellékszereplőkként bukkannak fel, talán csak egy pillanatra.*

■ Ez nem Čapek – ez Balzac hatása. Balzac el volt adósodva, több mint száz regényt írt, ezekben kb. 1100 a hősiémet száma. Van, aki az egyik regényben főhős, a másikkban mellékszereplő. Tehát azt kell mondjam, hogy Balzac internetregényt ír. Ha te beírod a Balzac-összest, klikkjeleket raksz a visszatérő figurákra, és ráklickelez mondjuk Rubempréra, megtalálod azt a három regényt, ahol ő ilyen vagy olyan formában felbukkan. Még egy ilyen mű van: a Biblia. Ha a kezdedbe veszed az Ó- vagy Újszövetséget, mindenütt látod, hogy van egy ige mondjuk, és ott van, hogy: lásd Ézsaiás. Mert Ézsaiásnál ugyanez a szöveg valami változattal szerepel. Több más prófétánál megtalálod ugyanazt a keresztutalást. Tudomásom szerint Balzac és a Biblia használható így. A Biblia már rajta van a neten, több fordításban is – Balzac még nem.

És a Szabadság-tér?

■ *A Könyvfesztiválra érkezéled legutóbb. Mi dolgod volt, saját új könyv híján?*

■ Kjell Westö finn író *Abol egykor jártunk* című regényéhez írtam utószót, a szerző a fesztivál vendége volt. Olyan típusú regényt írt, mint a *Befejezetlen mondat*: nemzedékeken keresztül viszi a társadalom különféle figuráit. Vannak a vörösök, a fehérek, a burzsoák és a proletárok, kettéoszlik az ország, mindenki gyűlöl mindenkit, ölik egymást. . . Finnországgal ugyanaz történt, mint Magyarországgal, 44-ig, ők viszont akkor, még időben, kiléptek a háborúból.

■ *Pedig ők sem voltak nagyobbak nálunk. . .*

■ Igen, de mások voltak az előzményeik. Finnország előzőleg a cári birodalomhoz tartozott, majd független lett, mígnem 1939-ben Sztálin megtámadta. Az első menetben Mannerheim – eredetileg cári tiszt – kétségkívül visszaszorította a Vörös Hadsereget, ám később, már 1939-ben egyszer kegyetlenül meg is verték a szovjet hadsereget. Bizonyos értelemben tekintélyre tett szert Sztálin szemében, és ezt azzal tetézte, hogy bár részt vett a németek oldalán a második világháborúban, nem lehetett őt túlbuzgósággal vádolni. Nem utolsó sorban pontosan tudta, mikor és hogyan kell kiugrani a német szövetségből.

■ *Így spekulált Horthy is, nem?*

■ Nyilván voltak hasonló gondolataik, de Horthy mentalitása gyengébb volt, és utolsó éveiben szellemen és akarata is legyengült. Mondhatni, breznjevizálódott. A végén már csak arra hallgatott, akivel épp utoljára beszélt. Patetikusan kezdte és groteszk módon végezte.

■ *Ha már groteszk: a Szabadság téri emlékművet minek látod?*

■ Giccs! Jelentéktelen, hazug giccs!

■ *Menyire jelentéktelen?*

■ Annyira jelentéktelen, hogy húsz év múlva a kutya se fogja tudni, hogy ki kit szállt meg, s mit is ábrázolnak ezek a szimbólumok.

■ *A Szabadság téren megfogalmazódó Horthy-ellenességünkben azért a korabeli zsidótörvényekkel való társadalmi el nem számolás kritikája is benne van, azaz a jelenkori, a Horthy-kultusz építgetésében is megnyilvánuló elhallgatás és múltbamisítás elleni tiltakozásunkban.*

■ A Horthy-éra és a zsidóság viszonyáról komoly publikációk jelentek meg. A Trianont közvetlenül követő numerus clausus – Kovács Mária könyve szól erről – egyébként a német nemzetiség ellen is irányult. A harmincas évek derekán nyilas nyomásra hozták az első zsidótörvényeket, majd a német elvárásoknak engedve évről-évre súlyosították őket. Hogy ebből előbb-utóbb népi-irtás lesz, talán nem minden résztvevő sejtette, maga Horthy sem. Mindez azonban nem csökkenti a szereplők történelmi és erkölcsi felelősségét, s azokét a mostani magyar tényezőket és intézményeket sem, akik visszamenőleg próbálják igazolni vagy egyenesen jogilag rehabilitálni. Különösen hazugnak és ellenszenvesnek tartom a különféle tömeggyilkosságok „versenyzetését”.

■ *Hogy látod a mostani civil megmozdulásokat?*

■ Távrolról nézve leginkább attól aggódom, hogy a túl sokféle és túl intenzív aktivitás nem áll arányban az eredményességgel. Kicsit sántít a hasonlat, de a húszas évek Németországa merül fel előttem. Akkoriban a baloldal nap mint nap százezreket vitt ki az utcára, nagyüzemek tucatjai álltak le, de se a tüntetések, se a sztrájkok nem vezettek a várt eredményre. A tömeg pedig belefásult a szüntelen mozgósításba. És a baloldali vagy liberális ellenzék pártjai, például a szocdemek és a kommunisták jobban gyűlöltek egymást, mint a nácikat. Magyarországon persze ilyen akut „weimari” veszélyt nem érzek, de tény, hogy se a civil mozgalmak, sem pedig a demokratikus pártok nem nyújtanak áttekinthető programot. Siker kellene, nem elég a kormány kudarcra.